

УДК 39: [94: 355.318 (477) "19"]: 001. 891 Г. Дем'ян
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2023.01.240>

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ ХХ СТОЛІТТЯ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ГРИГОРІЯ ДЕМ'ЯНА

Василь СОКІЛ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3164-1217>
доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент,
завідувач відділу фольклористики,
Інститут народознавства НАН України,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: gan.sokil@gmail.com

Галина КОВАЛЬ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-2998-2357>
доктор філологічних наук,
провідний науковий співробітник,
Інститут народознавства НАН України,
відділ фольклористики,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: galyna.kov@gmail.com

Мета розвідки спрямована на представлення національно-визвольних змагань, які здійснював Г. Дем'ян у різних публікаціях з часу здобуття Україною незалежності. В них охоплено період ОУН—УПА, оцінка цього руху сучасниками та попередниками. *Методологія* дослідження ґрунтується на комплексному залученні різних методів, принципів і концепцій соціогуманітарних наук, зокрема біографічного, аналітико-теоретичного, статистичного, міждисциплінарного. Кожна персоналія (очільники руху чи звичайні вояки), історичний відтинок (середина ХХ століття), регіональне явище (вишкіл «Олені» в Карпатах тощо) дають підстави зрозуміти не тільки особисте, а й суспільно важливе, характерне для того періоду. Тоді ж вирішувалася доля України. Звідси випливає цілий комплекс національних, державотворчих, соціально-політичних завдань українського політичного життя. Вони показують шляхи, якими прямувала Україна до національного визволення, її місце в європейському цивілізаційному процесі. Г. Дем'ян запропонував власні підходи у розв'язанні досліджуваної проблеми. За масштабністю — це окремі монографії, розвідки, статті та повідомлення. Він один з перших науковців, що представив широке коло питань національно-визвольних змагань періоду ОУН—УПА, багато з яких вимагає подальших розробок.

Ключові слова: національно-визвольні змагання, ОУН, УПА, воля, Україна.

Vasyl SOKIL

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3164-1217>
Doctor of Philology [Dr. Hab], Professor,
Head of the Folklore Department,
Institute of the NAS of Ukraine,
15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: gan.sokil@gmail.com

Halyna KOVAL

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2998-2357>
Doctor of Philology [Dr. Hab], Leading Researcher,
Institute of Ethnology of the NAS of Ukraine,
Department of Folklore,
15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: galyna.kov@gmail.com

NATIONAL LIBERATION MOVEMENTS OF THE 20TH CENTURY IN RESEARCHES OF HRYHORIY DEMIAN

The purpose of this research is to present the national liberation movements, described by H. Demian in various publications since the day Ukraine gained independence. They cover the period of existence of OUN—UPA (Organization of Ukrainian Nationalists/Ukrainian Insurgent Army) and contain the assessment of this movement by contemporaries and predecessors.

The research methodology is based on the complex involvement of various methods, principles and concepts of socio-humanitarian sciences, including biographical, analytical-theoretical, statistical, and interdisciplinary ones. Each personality (leaders of the movement or ordinary soldiers), historical period (the middle of the 20th century), regional phenomenon («Oleni» training in the Carpathians, etc.) give reason to understand not only personal aspects, but also socially important aspects, characteristic of that period.

The destiny of Ukraine was decided at that time. This gives rise to the whole complex of national, state-building, socio-political tasks of the Ukrainian political life. They show the paths followed by Ukraine on its way to the national liberation, its place in the European civilization process. H. Demian offered his own approaches to the solution of the given problem. They are described in individual monographs, studies, articles and reports.

He was one of the first scholars to present a wide range of issues related to the national liberation movements of OUN—UPA period, many of which require further development. H. Demian accumulated a big volume of the empirical material and analyzed it to the extent possible.

The conclusion emphasizes that the research outlines the political activity of leaders and ordinary defenders of Ukraine of the given historical period, whose actions brought the time of its independence closer. The general characteristic of the national liberation movements of the 1940s—1960s is no less important.

Keywords: national liberation movements, OUN, UPA, liberty, Ukraine.

Вступ. Григорій Дем'ян усе своє свідоме життя жив з Україною в серці, творив для неї навіть у ті роки, коли це ставало надзвичайно важко. Він був безмежно щасливий у той день, коли Верховна Рада України ухвалила Акт проголошення незалежності — 24 серпня 1991 року. Відтоді наступив період створення суверенної держави. До слова, українці ще раніше намагалися стати незалежними. Так, 22 січня 1919 року на Софіївському майдані в Києві був задекларований Акт злуки Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки, коли об'єдналися дві українські територіальні частини — східна і західна. З історії відомий також Акт відновлення української держави 30 червня 1941 року у Львові, ініціатором якого виступило керівництво ОУН (б). Та кожен раз українці втрачали незалежність.

А в 1990-х роках здобуття Україною самостійності виявилось підсумком багатовікової боротьби нашого народу за свободу і незалежність, за відродження Української держави. Цей період триває й досі.

Мета нашої розвідки спрямована на представлення національно-визвольних змагань, які здійснював Г. Дем'ян у різних публікаціях з часу здобуття Україною незалежності.

Методологія дослідження ґрунтується на комплексному залученні різних методів, принципів і концепцій соціогуманітарних наук, зокрема біографічного, аналітико-теоретичного, статистичного, міждисциплінарного.

Основна частина. Військово-політичним діячем, який помітно виділявся з-поміж інших, був Євген Коновалець. Він зробив значний вклад у визвольні змагання України 1914—1920-х років. Йому судилося стати першим Провідником ОУН, активним пропагандистом національної ідеї. Саме в тому й полягала його одержимість, яку спробував розкрити Г. Дем'ян у статті «В ідеалах Євгена Коновальця — сила України» [1, с. 81—89]. На початку публікації автор представив стан вивчення проблеми, вважаючи її недостатньо висвітленою, тому вважав за необхідність хоча б конспективно зупинитись на важливіших подіях його життя.

Г. Дем'ян подав короткі біографічні відомості про цю неординарну людину. Отже, Є. Коновалець народився 14 червня 1891 року в селі Зашків, нині Жовківського району Львівської області. У 1901—

1909 роках навчався в Академічній гімназії у Львові, далі — на юридичному факультеті Львівського університету. З 1913 року він став членом головної управи Українського студентського союзу та вступив до Української націонал-демократичної партії. З початком Першої світової війни його було мобілізовано до австрійсько-угорського війська. Під час наступу 19-го полку Крайової Оборони проти російських військ на горі Маківці Є. Коновалець потрапив до російського полону та перебував у таборі для військовополонених у місті Царицин (нині Волгоград Російської Федерації) до вересня 1917 року. Повернувшись до Києва, він став організатором січових стрільців та у січні-лютому 1918 року йому довелось узяти участь у придушенні більшовицького повстання в Києві. Відтак він потрапив до польського табору для військовополонених у Луцьку.

Історично етапними, навіть епохальними для Є. Коновальця, вважав Г. Дем'ян, стали створення Української Військової Організації (УВО) в 1920 році та ОУН 1929 року. В обидвох цих організаціях йому довелося виступити ініціатором заснування та обдарованим керманічем. Головна увага УВО була зосереджена на боротьбі з польською владою на західноукраїнських землях та російськими окупантами.

Г. Дем'ян акцентував на тому, як Є. Коновалець здобував прихильність, коли працював в ОУН. Тоді успішно розбудовувались сили для визволення України. За його сприяння було встановлено контакти з багатьма країнами, зокрема Німеччиною, Великою Британією, Литвою, Іспанією, Італією. Він залучив до співпраці з ОУН широкі кола української еміграції. Під його керівництвом створено мережу ОУН на західноукраїнських землях, яка проникала і на територію УРСР. Враховуючи зростаючий вплив українських націоналістів, радянське керівництво прийняло рішення про ліквідацію Євгена Коновальця. Трагедія сталася 23 травня 1938 року в місті Роттердам (Нідерланди). Герой загинув унаслідок терористичного акту, здійсненого агентом радянських спецслужб.

Однак, на думку Г. Дем'яна, ідеали Є. Коновальця боротьби за незалежність і соборність України продовжились: до лав ОУН влилося ще більше учасників та симпатиків. Його ім'я стало популярним в УПА і у всьому націоналістичному підпіллі 1940—

1960-х років. Передчасна смерть Провідника ОУН настільки зворушила людей, що про нього виникали й поширилися народні пісні — «Чи ви чули, українці, сумную новину», «Сумна вістка на Вкраїні» та інші. Чимало також оповідань-меморатів, переказів. Сьогодні ж його іменем названо вулиці в містах і селах України. Проводяться екскурсії та подорожі до Зашкова, на гору Маківка, до Львова та інших місць перебування великого сина української нації.

Одне з чільних місць у вивченні національно-визвольних змагань ХХ століття поправу належить Степанові Бандері (народився 1 січня 1909 року у селі Старий Угринів, нині Калуського району Івано-Франківської області, а загинув 15 жовтня 1950 року в Мюнхені). Він став засновником Револьюційного Проводу ОУН (1940—1943), а згодом Закордонних частин ОУН. Про нього вже написано чимало праць, інколи доволі суперечливих, почасти таких, у яких були сумнівні дати, події. Тому 28 листопада 1998 року відбулася конференція «Маловідомі сторінки життя, діяльності та теоретичної спадщини Степана Бандери». На ній визріло питання створення наукової біографії визначного діяча українського націоналістичного руху. Про це повідомив в одній зі своїх публікацій Г. Дем'ян [2]. Він особисто долучився до цього проекту, опублікувавши в часописі «Визвольний шлях» за 1999 рік статтю «Оцінка УГВР у теоретичних працях та публіцистичних виступах Степана Бандери» [3, с. 1188—1193].

Г. Дем'ян підкреслив, що Провідник ОУН постійно прагнув до консолідації всіх українських сил. Це можна чітко простежити з його праці «Перспективи української національно-визвольної революції». Чи не найбільше цій темі відведено місця у дослідженні С. Бандери «Слово до українських націоналістів-революціонерів за кордоном». У ній з'ясовуються умови, в яких виникнення підпільного парламенту та уряду було необхідністю. Українська Головна Визвольна рада створювалася тоді, коли національно-визвольна боротьба, що її розгорнула й організувала ОУН, набрала найширших розмірів. В рядах УПА стали всі, хто свої політичні переконання був готовий покласти на боротьбу з ворогами-окупантами. Згідно з міркуваннями С. Бандери, підкреслив Г. Дем'ян, що головна роль УГВР як найвищого революційного керівного органу у визвольній боротьбі українського народу, у протиставленні окупантських структур.

Вона існує до вибраних парламенту та уряду. С. Бандера нагадував, що існує реальна можливість на базі УГВР з усіма самостійницькими політичними силами, які декларують проукраїнські позиції.

Г. Дем'ян перелічив ще кілька праць С. Бандери, у яких розкривається тема, пов'язана з УГВР — «До проблеми політичної консолідації, «Друзі — Українські Націоналісти!», «Завдання ОУН під сучасну пору» та інші. У кожній з них можна знайти виважені та глибоко аргументовані висновки й узагальнення, необхідні і в сучасний період.

Взявши до уваги висновки згаданої конференції про створення наукової біографії С. Бандери, Г. Дем'ян підготував вибрані матеріали до біографії «Степан Бандера, його життя і діяльність» [4, с. 104—111]. Цю бібліографію він поділив на дві частини — теоретична спадщина (48 позицій) і література про нього (107 позицій). Вони є серйозною підставою для подальших наукових студій.

Сам же Г. Дем'ян опублікував прекрасну статтю про всеукраїнську та світову велич Степана Бандери [5, с. 4—10], бо, на жаль, досі такого дослідження ще не здійснено. Він зробив попередні підсумки про те, що С. Бандера за короткий історичний період зумів перетворити ОУН у найпотужнішу політичну силу української нації. Визначальним її фактором була добре опрацьована стратегія й тактика. Він провів велику роботу як референт пропаганди. Г. Дем'ян підкреслив, що потребує вивчення важливої діяльності С. Бандери і всієї ОУН напередодні німецько-російської війни, підготовки масової повстанської боротьби ОУН і УПА. Його визначальний принцип — орієнтація на власні сили. До заслуг С. Бандери належить і те, що за його настановами ОУН проголосила у Львові 30 червня 1941 року Акт про відновлення Української Державності.

Прийнятий і впроваджений за участі С. Бандери геополітичний принцип створення незалежних держав на власних етнографічних землях, що вилився у загальновідомий клич «Воля народам! Воля людям!» Він зумів об'єднати різні течії української еміграції, а в Україні не було жодної області, представники якої не брали б безпосередньої участі у визвольній боротьбі ОУН і УПА.

Дотепер, стверджує Г. Дем'ян, ще належним чином не зібрана, не вивчена теоретична та епістолярна спадщина С. Бандери, яка розширює горизонти його

політичної діяльності. Проте, на думку дослідника, поступово зростає рівень таких публікацій. Підтвердженням цього є матеріали спеціальних ювілейних випусків часописів «Визвольний шлях», «Воля і Батьківщина», «Народознавчі зошити».

Життя і діяльність Провідника ОУН висвітлюється в багатьох музеях, доходить до глядача з кіно і телеекранів. У багатьох населених пунктах України і світу встановлено монументи на честь С. Бандери, його іменем названо вулиці. У багатьох містах і селах проводяться урочисті академії, відбуваються концерти. Звичайно, цим, резюмує Г. Дем'ян, не вичерпується тема, треба ще багато працювати.

Окупаційний комуністичний режим залишив нам дуже важкі наслідки. Вони виявляються в тому, що спадщина видатних діячів націоналістичного руху маловідома, особливо організаційна, політико-пропагандистська та збройна боротьба. Це стосується не тільки Степана Бандери, а й його сподвижників. Тривалий час спільно з ним працювали Ярослав Стецько і Роман Шухевич. Коротка довідка про останнього.

Роман Шухевич народився 30 червня 1907 року у Краківці, що на Львівщині. Закінчив Академічну гімназію у Львові, 1922 року записався до юнацько-виховної організації «Пласт». У 1926 році він вступив до Львівської політехніки. З 1929 року Р. Шухевич став членом Організації українських націоналістів, а 1930 року призначений керівником бойової референтури Крайової езекутиви ОУН на західноукраїнських землях. За свою націоналістичну позицію був ув'язнений у польському концтаборі Береза Картузька (1934). Восени 1938 року він став одним із організаторів «Карпатської Січі» — збройних сил Карпатської України. Із листопада 1943 року Р. Шухевича призначено головнокомандувачем УПА. У 1946 році йому присвоєно звання генерал-хорунжого УПА. А в березні 1950 року загинув у бою із співробітниками органів безпеки у Білогорщі біля Львова.

На одній з наукових конференцій Г. Дем'ян виголосив доповідь про Р. Шухевича в оцінці Я. Стецька та опублікував у статті «Генерал «Тарас Чупринка» у творчій спадщині Ярослава Стецька» [6, с. 1264—1270]. У ній зроблено загальний огляд публікацій, однак акцентовано на кількох. Г. Дем'ян оцінив статтю Я. Стецька «Дві революції» (підзаголовок —

«З приводу героїської смерті ген[ерала] Тараса Чупринки»). Він наголосив на двох моментах — національному та соціальному, тісно пов'язаних між собою. Наша революція, говорив Я. Стецько, всенародна, яка поєднує справу соціального визволення з національною незалежністю. Генерал Тарас Чупринка збагнув обидва елементи української визвольної революції. Він задекларував, що без української держави немає соціальної справедливості. Г. Дем'ян звернув увагу на висновок Я. Стецька: «Власні сили — це було гасло і практика життя. Яким було життя Чупринки, такою була і його смерть».

В аналізованій праці відзначено те, що псевдо Р. Шухевич обрав невипадково — прізвище поета-наддніпрянця Чупринки, якого стратили більшовики. Далекоглядний політик і цим хотів підкреслити загальноукраїнський зміст боротьби ОУН і УПА. Г. Дем'ян наголосив, що краями Р. Шухевича вшанували його честь, поставивши монумент у Краківці, де народився найвизначніший з усіх генералів, яких коли-небудь мала Україна.

Значно більший спектр питань, пов'язаних з життям, військово-політичною й організаційною діяльністю Тараса Чупринки розглядав Я. Стецько у статті «Два світи — два символи». Дослідник додав не лише до біографії провідного діяча ОУН і УПА, але й усього національно-визвольного руху 1930—1960 років. Тут і участь в УВО, і в Карпатській Січі 1938—1939 років, і в підготовці кадрів, а найбільше — у творенні УПА та опрацюванні стратегій бойових дій тощо. Я. Стецько підтримував тактику Р. Шухевича в ділянці збройної та ідеологічної боротьби. Його висновок: Головнокомандувач Українськими збройними силами (який загинув на Полі Слави української революції) своїм героїським життям, скромністю, самопосвятою, глибокою релігійністю залишив молодому поколінню заповіт не слова, а чину: іти його слідами.

Сьогодні, резюмує Г. Дем'ян, перед нами тіні бійців усієї соборної України вказують нам усім, як жити, які вартості цінити, в чому знаходити смисл буття, де лежить найвища посвята Батьківщині, а через неї і Богові.

Видатному сподвижнику військової діяльності Степану Бандері, одному з найталановитіших діячів ОУН і УПА Олексі Гасину Григорій Дем'ян присвятив низку публікацій. Привертає увагу стат-

тя до 95-річчя від дня народження керівника Головного військового штабу УПА [7]. У ній представлено основні віхи його життя і діяльності. Згідно з даними, О. Гасин народився 8 липня 1907 року у селі Конюхів, тепер Стрийського району Львівської області. Членом ОУН став у 1930 році, а в 1934 — відбував покарання у концтаборі Береза Картузька (нині м. Береза, Білорусь) за свою політичну діяльність. У 1935—1936 роках його призначили референтом Крайової езекутиви ОУН на західноукраїнських землях. 1941 року О. Гасина заарештувало гестапо. Від 1943 року він призначений заступником командира штабу УПА, а з 1946 — шефом Головного військового штабу. 31 січня 1949 року О. Гасин потрапив у засідку у Львові і застрелився. Дружина 1950 року була засуджена до 10 років таборів. 1952 року УГВР посмертно підвищило його до звання генерал-хорунжого. Саме таке військове звання Г. Дем'ян виніс у заголовок свого великого монографічного дослідження — «Генерал УПА Олекса Гасин — «Лицар», яке вийшло друком у 2003 році [8].

Автор книги у вступі до неї підкреслив, що мав намір підготувати таку працю ще з початком наукової діяльності, та реалізувати його в часи тоталітарної системи було неможливо, хоча призибував для цього різні матеріали. А вони були величезні, про що свідчить скрупульозний огляд джерел та літератури.

Г. Дем'ян досить детально зупинився на дитячих та юнацьких роках О. Гасина, показав його активну участь у боротьбі проти полонізації українських шкіл. Добрий вишкіл він пройшов у товариствах «Сокіл» і «Просвіта», загартовуючи свою національну позицію. Саме за неї поплатився О. Гасин, відбуваючи покарання у польських тюрмах і таборі Березі Картузькій.

Особиста дружба і співпраця пов'язувала його зі С. Бандерою, з яким мав близькі суспільно-політичні погляди. Йому довелось розбудовувати структури ОУН, брати безпосередню участь у вишколі кадрів УПА. Г. Дем'ян описує, як гестапівці арештували О. Гасина та його визволення з Дрогобицьких Бригіток. Зупинився автор дослідження на пікові військової діяльності, коли той очолював УПА.

Не випали з поля зору Григорія Дем'яна взаємини Олекси Гасина з Романом Шухевичем, іншими дру-

зями й сподвижниками — Іваном Чубком («Фраєр»), Осипом Грицаком («Галайда»). Дослідник показав діяльність рідних братів — Григорія та Юрія. Для сучасних читачів Г. Дем'ян детально описав обставини і місця героїської смерті О. Гасина.

Надзвичайно важливі додатки, поміщено після основного тексту — актові документальні матеріали (з державного архіву Львівської області та з архіву управління Служби Безпеки України). Розширюють інформацію про героя спогади, народні оповідання й перекази, пісні, листи тощо. Справді у книзі розкрито героїчну епопею повстанського руху ОУН і УПА, історію Українського Війська. А увиразнює її ціла низка унікальних світлин. Детально розповів Г. Дем'ян про увічнення пам'яті О. Гасина — відкриття монументів на його честь, музеїв, меморіальних дощок тощо. Про них розповідав дослідник ще й раніше у своїх статтях [9; 10].

Увазі читачів матеріал про культурно-наукову та громадсько-політичну діяльність президента Карпатської України, священника і педагога Августина Волошина запропонував Г. Дем'ян ще на зорі державної незалежності України на початку 1990-х років [11, с. 14—18]. У статті викладено основні дати життя і діяльності цього «славного сина Вітчизни». Він народився 17 березня 1874 року в селі Келечин, що в Міжгірському районі на Закарпатті у священничій сім'ї, в якій формувалася його національна свідомість. Потім він навчався в Ужгородській гімназії (1883—1892). Духовну освіту здобував у Будапешті, а завершив курси богослов'я в Ужгороді 1896 року. З 1874 року став викладачем, а з 1912 до 1938 років — директор учительської семінарії в тому ж місті. У 1918 році А. Волошин організував для консолідації всіх верств населення краю Руську Народну Раду в Ужгороді. Тривалий час редагував єдину на всю тодішню Угорщину українську газету «Наука». Він організував в Ужгороді, а згодом і в Хусті сиротинець для дітей.

Та найвизначніше місце А. Волошин посів у боротьбі за створення української держави на Закарпатті. Йому належала провідна роль у згуртуванні всіх патріотичних сил Закарпаття в Українському Національному Об'єднанні. 28 жовтня 1938 року його обрано прем'єром автономного українського уряду в Хусті, а 15 березня 1939 року парламент Карпатської України висловився за те, щоб А. Во-

лошина обрати президентом. За його ж ініціативою проголошено самостійність Карпатської України.

Під час його роботи на посаді прем'єр-міністра в Карпатській Україні відбувалися важливі перетворення: налагоджувалася робота промисловості, пошти, транспорту, відкривалися українські навчальні заклади тощо.

Та в ніч з 14 на 15 березня 1939 року угорські війська перейшли кордон Карпатської України і вторглися на її територію. Карпатські січовики чинили їм відчайдушний опір. Однак ворог мав величезну перевагу в озброєнні та чисельності. Із частиною січовиків та уряду А. Волошин перейшов до Румунії, потім до Праги. Тут він працював керівником кафедри педагогіки в Українському Вільному університеті.

Після приходу радянських військ у 1945 році А. Волошина було арештовано й заслано до лефортівської тюрми у Москві, а 11 липня того ж року обірався його життя на сімдесят першому році.

Більш обширний варіант статті про А. Волошина подав Г. Дем'ян у «Талантах Бойківщини» [12, с. 201—228], де він виклав не тільки його суспільно-політичну, а й іншу творчу діяльність. А вона різноманітна — літературна, лінгвістична, журналістська, видавнича тощо. Дуже корисними для людей були його літературні твори «Намулово», «Други народу», «Люби своє».

Невтомним співцем правди, національної пам'яті був А. Волошин у публіцистиці («Дві політичні розмови», «Наш прапор»). Чимало зробив він і в діяльності церковного та шкільного життя. Висновок Г. Дем'яна суголосний із заявою Василя Гренджі-Донського: «Дійсно, Боже Провидіння дало нам оцього нашого великана. Недаремно дав йому наш народ почесне ім'я Батько нашого національного відродження». Про цю неординарну особистість відгукнувся Г. Дем'ян і до 120-річчя [13] та 125-річчя [14, с. 771—778] від дня його народження, поширюючи відомості про визначного сина, президента Карпатської України.

Одне з чільних місць у дослідженнях Г. Дем'яна зайняла тема загального аналітичного висвітлення національно-визвольних змагань. Він підійшов до цієї проблематики фахово, розпочавши з ґрунтового теренового вивчення. З цього огляду заслуговує на увагу його праця «Повстанський рух ОУН і УПА в 1940—1960-х роках», яка базувалася на даних зі

Сколівщини [15, с. 136—196]. Згідно з історичними документами, перші бойові самооборонні групи створила ОУН у районі ще у вересні 1939 року. Влітку 1943 року в кожному селі були організовані рої і чоти Української Народної Самооборони (УНС). Одним з командирів сотень УНС було призначено Богдана Вільшинського («Орла»). Завдання цієї структури — боротися як проти гітлерівців, так і проти московських окупантів. Г. Дем'ян детально представив успішний бій на горі Лопата біля Сколього влітку 1944 року проти німецьких фашистів. Він підкреслив, що в жовтні 1944 року біля села Розгірча був створений курінь «Бойки» імені Богдана Хмельницького під командуванням Михайла Бобанича («Трясила»), який вів вдалі бойові дії. Згодом він передислокував неподалік села Сопота і здійснював різні рейди.

Г. Дем'ян підкреслив, що Москва кинула проти ОУН і УПА в 1945—1946 роках величезні сили, однак українські повстанці чинили героїчний опір окупантам. Славні сторінки вписали старшини і стрільці відділу «Бойки» в 1947 році. Так, відповідно до настанов підпільного парламенту — Української Головної Визвольної Ради (УГВР) та Головного Командування УПА вони діяли невеликими групами — роями і чотами, здобувши кілька значних перемог вздовж лінії Сколе — Ворітський перевал — Мукачево. Один з роїв УПА, що належав до сотні «Бойків», 15 вересня 1947 року влаштував успішну засідку між селами Підгородці — Крушельниця, а 8 березня біля Нижньої Рожанки прийняли бій, у якому відзначився чотовий командир «Плющ».

Одним з найхоробріших старшин «Бойків» імені Б. Хмельницького був хорунжий «Летун». Під його командуванням повстанці здобули перемогу між Орявою і Тухолькою 30 серпня 1947 року. Відзначився він і 8 лютого 1948 року на горі Шибелі та багатьох інших акціях. Останні підвідділи сотні «Бойки» імені Б. Хмельницького були демобілізовані 24 липня 1948 року. Старшин і стрільців скеровано до збройного підпілля, а хорунжий «Грузин» загинув.

На теренах Сколівщини брали участь у боях повстанці інших сотень, скажімо, «Лемківська сотня», яка перейшла на Дрогобиччину через Закерзоння. Остаточні штаби та інші структури УПА в Карпатах були розпущені на початку вересня 1949 року.

Їх персонал перейшов до збройного підпілля і продовжував боротьбу.

Одночасно з сотнями і куренями УПА на Сколівщині вели боротьбу підвідділи кущової самооборони та невеликі боївки місцевої мережі ОУН. Упродовж 1940—1950-х років такі групи здійснили сотні боїв і збройних сутичок проти німецько-фашистських та російсько-комуністичних окупантів. Так, 10 жовтня 1945 року повстанці відбили в Сопоті групу арештованих і знищили ряд енкаведистів. Десятки боїв проти окупантів провели Іван Баран («Смок»), Омелян Крушельницький («Снігур»), Осип Осірак («Пструг») з Нижнього Синьовидного та інші.

Загарбники, які називали себе «визволителями», намагалися своїми кривавими злочинами перетворювати в траур кожне церковне і календарне свято. 27 грудня 1946 року їх відділ оточив і напав у Труханові на криївку з чотирьох повстанців. Вони відбивалися як могли, а останніми набоями постріляли себе. Із цього та подібних прикладів випливає висновок, що повстанці вели боротьбу переважно невеликими групами. Завзяті збройні сутички відбувалися біля Труханова, Кам'янки, Климця та багатьох інших сіл. Свідками славних бойових дій стали мешканці Сможі 15 листопада 1948 року, Лавочно-го 9 грудня того ж року.

Зважаючи на великі втрати найкращих кадрів і враховуючи внутрішню і зовнішню ситуацію, націоналістичне підпілля основну увагу зосередило на політико-пропагандистських формах боротьби. Були, безперечно, й поодинокі збройні виступи.

Сколівщина дала національно-визвольному рухові не тільки відомих провідників та старшин, а й героїв районного чи місцевого рівня — Іван Капало («Бродяга»), Федір Онаць («Вітер»), Іван Шукатка («Сомко»). Проте пам'ять про всіх зберіг український народ.

Упродовж багатовікової боротьби за відновлення державної самостійності України була велика кількість героїв, які своєю мужністю й жертвністю викликали подив і захоплення. Неперевершений цей рух і за тривалістю. На тих складових наголошував Г. Дем'ян. Сотні тисяч найкращих синів і дочок України справді духовно-елітарного цвіту нації упали на полях битви в цьому самостійницькому буревії. І кожна така особистість заслужила на те, щоб її ім'я було вписане золотими літерами на сторінки іс-

торії нашої Батьківщини і віднесене до повстансько-го мартирологу України. Сьогодні є справою честі опрацювання бодай коротких біографічних довідок про всіх полеглих за незалежність України. То ж Г. Дем'ян підготував ще в 1994 році тридцять таких нарисів, проте опублікувати їх зміг лише 2000 року в книзі «Бандерівці» [16], яку присвятив 70-річчю ОУН. Тут є життєписи незламних борців від рядового стрільця Миколи Жолобовича («Граба») до першого командира УПА Дмитра Клячківського («Клима Савура»).

З усіх представлених біографій двадцять п'ять репрезентують Львівщину. З нескореним містом Лева пов'язана доля однієї з найвизначніших героїнь самостійницького руху Богдани Світлик-Литвиненко («Доля»), яка тут народилася 24 квітня 1918 року. Вона брала активну участь у бойових діях, загинула 29 грудня 1948 року у с. Бряза Долинського району Івано-Франківської області.

Зі села Йосипівці Буського району Львівської області Ярослав Бідюк («Волин»), народився 5 листопада 1922 року. Він активно боровся у лавах УПА, був досвідченим бойовиком і пропагандистом. Загинув 27 січня 1947 року під час нерівного бою в селі Зозулях Золочівського району Львівської області. З Коропужа, що в Городоцькому районі, Іван Цигилик («Богдан»), народився 23 жовтня 1914 року. Він був керівником районного проводу ОУН. Загинув під час облави у рідному селі 27 жовтня 1945 року.

Дуже помітна постать Миколи Лемика («Сенишина»), який походив із Солова, тепер Золочівського району. Це активний учасник національно-визвольного руху. На знак протесту проти штучного голоду в Україні 21 жовтня 1933 року застрелив уповноваженого ГПУ у Львові О. Майлова. У 1940—1941 роках — крайовий провідник ОУН на східно-українських землях. 1 жовтня 1941 року його розстріляли гестапівці.

Г. Дем'ян подав нарис про представників з Перемишлянщини Івана Захарківа («Артема»), який народився у селі Під'ярків 23 лютого 1914 року. Оволодів військовою справою у старшинській школі «Олені» в Карпатах, загинув 18 лютого 1945 року у селі Борусів Жидачівського району. Зі Старосамбірщиною, Самбірщиною пов'язані імена героїв Михайла Дилина («Косаренка»), Василя Ступки («Тараска»), Михайла Галя («Коника»). Стрийщину пред-

ставляють згадувані вже Михайло Гуштак, Зеновій Ліщинський, Василь Шевчук. Найбільше число повстанців зі Сколівщини (тринадцять постатей), імена яких опубліковані у мартиролозії Сколівщини.

Треба додати, що до аналізованої книги Г. Дем'яна помістив нариси про особи з-поза меж Львівщини. Скажімо, з території сучасної Івано-Франківщини Іван Клим («Митар», «Бурмач»). Він народився у с. Старий Мізунь на Долинщині. Займався підпільною роботою, особливо журналістикою. 9 березня 1944 року у день народження Тараса Шевченка гітлерівці схопили його у Дрогобичі й розстріляли. Другий визначний борець за Україну — Степан Новицький («Вадим»), народився 12 грудня 1905 року в селі Григорові Рогатинського району Івано-Франківської області. Він боровся як з польськими, так і з російськими окупантами. 15 жовтня 1944 року Україна втратила біля Рави Руської одного з найобдарованіших командирів і організаторів УПА.

З тернопільців назвемо Кліма Клячківського («Кліма Савура») зі Збаражя (народився 4 листопада 1911 року). Він пройшов шлях від рядового бійця до командувача УПА (до осені 1943 року). К. Клячківський по-геройськи загинув 12 лютого 1945 року біля Оржівських хуторів Клеванського району Рівненської області.

Ще один поступ Г. Дем'яна для увіковічення пам'яті героїв національно-визвольних змагань — публікація циклу статей до матеріалів енциклопедії «ОУН—УПА» у часописі «Визвольний шлях» за 2002 рік. Він зумів за абеткою подати бібліографічну довідку про Степана Бандеру, короткий життєпис дружини Головного командира УПА Романа Шухевича — Наталію Березинську-Шухевич, учасника визвольної боротьби ОУН-УПА, священника Михайла Блозовського, організатора і командира УПА «Бойки» імені Б. Хмельницького; відомого діяча ОУН і командира УПА Івана Бутковського [17, с. 54—69]. В наступному числі «Визвольного шляху» опубліковано бібліографічну довідку про двоюрідну сестру Провідника ОУН С. Бандери — Мирославу Антонович, а також членів великої родини Бандери — Василя, Володимира, Марти, Оксани, Олександра, Оксани, Ярослави [18, с. 35—51].

Обширна за обсягом праця Г. Дем'яна про національно-визвольні змагання, яка базується на ре-

гіональному матеріалі, — «Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН і УПА», що з'явилася 2000 року у колективній монографії «Історія Гуцульщини» [19, с. 274—434]. Розвідка присвячена світлій пам'яті Головного Командира УПА, генерал-хорунжому Тарасові Чупринці. У вступних заувагах автор зупинився на актуальності дослідницької теми, історії вивчення як в Україні, так і за кордоном. Він акцентував на місцевих краєзнавчих дослідженнях. Деякі матеріали йому довелося почерпнути з архівів Києва, Львова, Івано-Франківська. Дуже цінну інформацію він зібрав під час багатьох експедиційних виїздів у міста і села Гуцульщини від учасників повстанського руху, дітей та онуків полеглих, друзів, знайомих, політ'язнів і репресованих.

У першому розділі Г. Дем'яна детально розглянув передумови і підготовку нового етапу визвольного руху. Він наголосив, що яскраві сторінки історії участі гуцулів у національно-визвольних змаганнях 1914—1920-х років сприяли швидкому поширенню мережі ОУН у всіх частинах краю. Авторитет цієї організації зріс тоді, коли в лютому 1940 року Провід очолив С. Бандера. Активними діячами стали Олекса Луцький, Володимир Дейчаківський, а також обласний референт Служби Безпеки ОУН Василь Бандера.

Багато гуцулів стали жертвами російсько-більшовицького терору, скажімо в Старих Кутах, Надвірній. А скільки людей було закатовано в Дем'яновому Лазі біля Івано-Франківська. У зв'язку з цим природним виявився величезний спротив народу щодо масового терору і вбивства.

«Збройна боротьба ОУН, УПА і СКВ — найвище піднесення державницьких змагань в усій історії Гуцульщини» — така тематика і проблематика наступного розділу праці Г. Дем'яна. Він дуже чітко представив підрозділи, які діяли на всіх теренах. Організаційно IV Воєнна округа «Говерля» належала до УПА — Захід і складалася з п'ятьох тактичних відтинків: Буковинського-20, Коломийського-21, «Гуцульщини», Станіславського-22, «Чорного Лісу», Калуського-23, «Магури» та інші. Командиром «Говерлі» на початках був підполковник Іван Бутковський («Гуцул»), Коломийського відтинку Микола Яворський («Козак»).

Найтривалішу бойову історію мали гуцульські курені УПА «Гайдамаки», «Гуцульський» і «Карпат-

ський». Вони проіснували до 1947 року, а розчленовані — аж до 1949-го. Далі Г. Дем'ян удався до хронологічного висвітлення важливих збройних виступів та інших акцій на Гуцульщині. За його аналізом, видно, як поступово зароджувався спротив (1940—1943 роки). Апогей масової жертвовної боротьби випав на 1944—1949 роки, а далі наступив спад, який завершився 1959 роком.

Г. Дем'ян акцентував увагу на великій участі українського юнацтва у національно-визвольних змаганнях. Не стала винятком і Гуцульщина. Молодь віком від 17 до 24 років, а то й молодші поповнювали ряди УПА не тільки в початковий період боротьби, чимало прикладів є з останніх років. Часто молодші брати і сестри приходили на зміну старшим, які гинули на полях слави. До числа юних героїв належали Михайло Драгомирецький з Нижнього Березова, що на Косівщині, Степан Гах із села Хриплин біля Івано-Франківська, Михайло Бойчук із Жаб'яго, тепер Верховина. На думку Г. Дем'яна, українське юнацтво жагуче переймало від своїх старших братів і сестер, інших краян-патріотів ідеали боротьби за волю України.

Щоб показати масову жертвовність і героїзм гуцулів, Г. Дем'ян застосував статистичний метод дослідження. Він подав цінні відомості із Жаб'ївського (тепер Верховинського), Коломийського, Косівського, Надвірнянського та Снятинського районів. Крім того, поміщено список загиблих в алфавітному порядку.

Криваві злочини російських окупантів у 1940—1950-х роках розкрито на основі архівних джерел, особливо зі спогадів очевидців і сучасників. Найвище і найавторитетніше визнання героїв, уважає дослідник — уславлення їх у піснях, спогадах та переказах.

Висновки. Приділивши пильну увагу національно-визвольним змаганням ХХ століття, Г. Дем'ян з'ясував основні віхи життя і політичної діяльності їхніх очільників, прикладом яких захоплювались мільйони борців за волю України, надто в період 1940—1960-х років. Своїми діями і вчинками, звитягами, жертвовністю вони наближали шлях і час незалежності.

1. Дем'ян Г. В ідеалах Євгена Коновальця — сила України. *Воля і Батьківщина*. 1998. Ч. 3. С. 81—91.
2. Дем'ян Г. Про підготовку наукової біографії Степана Бандери. *Шлях перемоги*. 1999. 17 березня.

3. Дем'ян Г. Оцінка УГВР у теоретичних працях та публіцистичних виступах Степана Бандери. *Визвольний шлях*. 1999. Кн. 10. С. 1188—1193.
4. Степан Бандера, його життя та діяльність (вибрані матеріали до бібліографії). Уклад Г. Дем'ян. *Народознавчі зошити*. 1999. № 1. С. 104—111.
5. Дем'ян Г. Всеукраїнська і світова велич Степана Бандери. *Народознавчі зошити*. 1999. № 1. С. 4—10.
6. Дем'ян Г. «Генерал «Тарас Чупринка» у творчій спадщині Ярослава Стецька». *Визвольний шлях*. 1995. Кн. 10. С. 1264—1270.
7. Дем'ян Г. Керівник Головного військового штабу УПА: До 95-річчя Олекси Гасина. *За Вільну Україну*. 2002. 10 вересня.
8. Дем'ян Г. *Генерал УПА Олекса Гасин — «Лицар»*. Львів, 2003. 648 с.
9. Дем'ян Г. Меморіальний музей Олекси Гасина — «Лицаря» можна брати за взірць. *За Вільну Україну*. 2000. 15 вересня.
10. Дем'ян Г. Меморіальний музей Олекси Гасина діє. *Надія і Держава*. 2001. 23 січня.
11. Дем'ян Г. Культурно-наукова і громадсько-політична діяльність Августина Волошина. *Надія і Держава*. Київ, 1990. Ч. 4. С. 14—18.
12. Дем'ян Г. Августин Волошин. *Таланти Бойківщини*. Львів: Каменяр, 1991. С. 201—228.
13. Дем'ян Г. Провідник Карпатської України: До 120-річчя з дня народження Августина Волошина. *Свобода*. Джерсі Сіті, США. 1994. 18 березня.
14. Дем'ян Г. Закарпаття мало славетного Президент-патріота: До 125-річчя від дня народження Августина Волошина. *Визвольний шлях*. 1999. Кн. 7. С. 771—778.
15. Дем'ян Г. Повстанський рух ОУН і УПА в 1940—1960-х роках. *Сколівщина*. С. 136—196.
16. Дем'ян Г. *Бандерівці*. Київ: Українська Видавнича спілка, 2000. Кн. 1. 128 с.
17. Дем'ян Г. Матеріали до енциклопедії «ОУН—УПА». *Визвольний шлях*. 2002. Кн. 9. С. 54—69.
18. Дем'ян Г. Матеріали до енциклопедії «ОУН—УПА». *Визвольний шлях*. 2002. Кн. 10. С. 35—51.
19. Дем'ян Г. Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН і УПА. *М. Домашевський. Історія Гуцульщини*. Львів: Логос, 2000. Т. 5. С. 274—434.

REFERENCES

- Demian, H. (1998). In the ideals of Yevhen Konovalts — the strength of Ukraine. *Volia i Bat'kivschyna* (Part 3, pp. 81—91) [in Ukrainian].
- Demian, H. (1999, 17 March). About the preparation of the scientific biography of Stepan Bandera. *Shliakh peremohy* [in Ukrainian].
- Demian, H. (1999). Evaluation of UGVR in theoretical works and journalistic speeches of Stepan Bandera. *Vyzvol'nyj shliakh* (Book 10, pp. 1188—1193) [in Ukrainian].

- Demian, H. (Ed.). (1999). Stepan Bandera, his life and activities (selected materials for the bibliography). *The Ethnology Notebooks*, 1, 104—111 [in Ukrainian].
- Demian, H. (1999). All-Ukrainian and world greatness of Stepan Bandera. *The Ethnology Notebooks*, 1, 4—10 [in Ukrainian].
- Demian, H. (1995). «General Taras Chuprinka in the creative heritage of Yaroslav Stetsk». *Vyzvol'nyj shliakh* (Book 10, pp. 264—1270) [in Ukrainian].
- Demian, H. (2002, 10 September). The memorial museum of Oleksa Hasyn — «Knight» can be taken as a model. *Za Vil'nu Ukrainu* [in Ukrainian].
- Demian, H. (2003). *UPA general Oleksa Hasyn — «Knight»*. Lviv [in Ukrainian].
- Demian, H. (2000, 15 September). The memorial museum of Oleksa Hasyn — «Knight» can be taken as a model. *Za Vil'nu Ukrainu* [in Ukrainian].
- Demian, H. (2001, 21 January). The memorial museum of Oleksa Hasyn works. *Nadiia i Derzhava* [in Ukrainian].
- Demian, H. (1990). Cultural-scientific and public-political activity of Augustyn Voloshyn. *Nadiia i Derzhava* (Part 4, pp. 14—18). Kyiv [in Ukrainian].
- Demian, H. (1991). Augustyn Voloshyn. *Talanty Bojkivschyny* (Pp. 201—228). Lviv: Kamenyar [in Ukrainian].
- Demian, H. (1994, 18 March). Guide to Carpathian Ukraine: To the 120th anniversary of the birth of Augustyn Voloshyn. *Svoboda*. Jersey City, USA [in Ukrainian].
- Demian, H. (1999). Transcarpathia had a glorious and patriotic President: To the 125th anniversary of the birth of Augustyn Voloshyn. *Vyzvol'nyj shliakh* (Book 7, pp. 771—778) [in Ukrainian].
- Demian, H. The insurgent movement of the OUN and the UPA in the 1940s—1960s. *Skolivschyna* (Pp. 136—196) [in Ukrainian].
- Demian, H. (2000). *Bandera residents* (Book 1). Kyiv: Ukrainian Publishing Union [in Ukrainian].
- Demian, H. (2002). Materials for the OUN-UPA encyclopedia. *Vyzvol'nyj shliakh* (Book 9, pp. 54—69) [in Ukrainian].
- Demian, H. (2002). Materials for the OUN-UPA encyclopedia. *Vyzvol'nyj shliakh* (Book 10, pp. 35—51) [in Ukrainian].
- Demian, H. (2000). Hutsul region in the liberation struggle of OUN and UPA. In M. Domashevskiy. *History of Hutsul region* (Vol. 5, pp. 274—434). Lviv: Logos [in Ukrainian].